

MEHMET AKİF
ERSOY
(Hayatı-Düşünceleri-Eserleri)

Başeditör

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ

Editörler

Dr. Yeşim ÇAĞLAR

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

MEHMET AKİF ERSOY
(Hayatı-Düşünceleri-Eserleri)

YAYIN SAHİBİ
Prof. Dr. Mustafa ŞENTOP
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Mehmet Ali KUMBUZOĞLU
Genel Sekreter

YAYIN YÖNETMENİ
Dr. Necati SUNGUR
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

BAŞEDİTÖR
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ

EDİTÖRLER
Dr. Yeşim ÇAĞLAR
Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ

KAPAK TASARIMI
Gülcan ACARTÜRK

SAYFA TASARIMI
Şule BAYRAK

BASKI
TBMM Basımevi - 1. Baskı Haziran 2022

ISBN
978-605-2089-62-0

BASKI ADEDİ
1000

ÇAĞDAŞ İSLAM DÜŞÜNCESİ AÇISINDAN MEHMET AKİF

Mustafa TEKİN

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İstanbul/Türkiye, mtekin7@hotmail.com

İçinde yaşadığımız zaman diliminde, Müslüman toplumların yaşamış olduğu çok boyutlu krizler, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlara işaret ederken, çok boyutlu krizlerin temel göndergesinin bir düşünce sorunu olduğu söylenebilir. Aslında küresel dünyada başat aktörlerin diğerleri üzerindeki tasallutları siyasal, ekonomik vb. boyutlarıyla öne çıksa da, siyasal ve ekonomik tasallutlara bir düşünsel zemin ve felsefenin hayatiyet kazandırdığını da görmek lazımdır. Bu açıdan düşünüldüğünde Müslüman toplumların en önemli probleminin bugünkü dünyaya yetebilecek sistematik bir İslam düşüncesinin inşası olduğu söylenebilir. (Tekin, 2020)

Esasen İslam dünyasının son birkaç yüzyıldır yoğun olarak yaşadığı modernleşme süreci, Müslüman toplumlarda belirli oranlarda İslam ile Batı arasındaki toplumsal ve düşünsel gerilimler kadar İslam düşüncesinin serencamını da içinde barındırmaktadır. Nitekim bu içerikleri III. Selim'den bugüne kadarki tarihsel süreç içerisinde takip etmek mümkündür. Bu tarihsel sürece dikkatli bakıldığında tüm mikro tartışma konularının son kertede çağdaş İslam düşüncesi üzerinde odaklandığını ya da oraya yığınak yaptığını görebiliriz. Osmanlı'da siyasi yönetim kademesi kadar ve ondan daha fazla Osmanlı aydınlarının icraat ve tartışma konuları aslında bu içeriği yansıtmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı'dan bu yana ulema ve aydın zümresinin son kertede problemi de bu olmuş; bunun farkındalığıyla görüş belirtmişlerdir.

Osmanlı'nın son döneminde İslam düşüncesi üzerine yoğun çabalarıyla dikkat çeken şahsiyetlerden birisi de hiç şüphesiz M. Akif Ersoy'dur. Dolayısıyla bu bildirinin konusu çağdaş İslam düşüncesi açısından M. Akif'in konumu olacaktır. Her bakımdan zor bir zaman diliminde yaşayan Mehmet Akif'in hayatı boyunca çok farklı zaviyelerden düşünce problemlerine odaklanmış olması, bir ulema-aydın olarak kendisini çağında öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu bildiride hem genel anlamda M. Akif'in çağdaş İslam düşüncesi açısından durduğu yer, hem de bazı örnek problemler ve onları ele alışı bakımından yaklaşımlarını daha sosyolojik bir zaviyeden analiz etmeye çalışacağız.

Öncelikle M. Akif'in çağdaş İslam düşüncesi açısından önemli olabilecek bazı niteliklerine kısaca temas etmekte fayda vardır. Osmanlı'nın son döneminde çağdaş İslam düşüncesine dair birçok eserlerin genel olarak mensur olmasına karşılık, M. Akif'in yanı sıra manzum bir tarzda bu noktaya eğildiğini görmekteyiz. Nitekim Sırat-ı Müstakim ve Sebülürreşâd gibi dergilerde yazdıkları dönemin olayları çerçevesinde onların düşünsel arkaplanlarına dair bakış açılarıdır. Dolayısıyla son derece derinlikle bir düşünsel vukufiyetin izleri orada görülmektedir.

Nitekim M. Akif'in "Safahat"ı hem modernleşme sürecinde bir toplumun hikâyesi hem de çağdaş İslam düşüncesi sorunlarının bir katalogudur denilebilir. Zaten Akif'in Safahat'ın neligini anlatan tanımlama bunu oldukça veciz bir şekilde anlatmaktadır:

*Safahatımda evet şi'r arayan hiç bulamaz
Yalnız bir yeri hakkında "hazin işte bu" der.
Küfe? Yok. Kahve? Hayır. Hasta? Değil. Hangisi ya?
Üçbuçuk nazma gömülmüş koca bir ömr-i heder. (Ersoy, 2008: 135)*

Görüleceği üzere M. Akif kendi Safahat'ını söz dizelerinden oluşmuş manzum bir şey olarak görmez. Safahat'ta onun hayatı vardır ve anlattıkları içinde yaşadığı çağın düşünsel krizlerine bir tanıklık ve bunlara dair bir çırpınıştır.

M. Akif'in hayatı her şeyden önce onun kendi sahip olduğu müktesebat ve geniş çevrelerde bulan toplumsal karşılıklarını şahsi kazanımlarına tahvil etmemiştir. Sürekli Osmanlı'dan başlayarak Müslüman toplumların sorunları ile özdeşleşerek bu sorunlara cevap üretmeye çalışmıştır. Ona dair tüm külli-

yatının bu bağlamda temel göndergesinin çağdaş İslam düşüncesi olduğu söylenebilir.

Diğer yandan yaşadığı dönemin önemli düşünce şahsiyetlerinden olan Muhammed Abduh Cemalettin Efgani ile olan ilişkileri hatırlanmalıdır. Mehmet Akif birçok düşünürle birlikte aynı dergilerde makaleler yazarak, eleştirerek, cevap vererek İslam düşüncesine dair analizler yapmıştır. Mehmet Akif bir İslamcı olarak kendi döneminde geliştirilen teori ve pratikleriyle Müslüman toplumların zaafiyetlerine işaret etmiş ve çağdaş bir insanın parametrelerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Mehmet Akif'te İslam Düşüncesinin Parametreleri

Mehmet Akif'i çağdaş İslam düşüncesi açısından değerlendirirken şu beyitinin oldukça merkezî bir yer işgal ettiği söylenebilir:

*Doğrudan doğruya Kur'andan alarak ilhamı,
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı.* (Ersoy, 2008: 378)

Bu beyit M. Akif'in çağdaş İslam düşüncesinin inşasındaki temel parametreleri bize sunmaktadır. Özellikle İslam düşüncesinin asıl referansını Kur'an-ı Kerim olduğunu görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'in referansı, düşünce açısından iki boyutlu olarak tebellür etmektedir. Birincisi, çağdaş İslam düşüncesi için Kur'an-ı Kerim hem bir ilham kaynağı hem de kapsayıcı bir şemsiye hükmündedir. Burada Kur'an'ın bir ilham kaynağı olması, Müslüman toplumların yeneden ayağa kalkması için gerekli öğeleri ihtiva etmek şeklinde okunabilir. Yoksa Kur'an-ı Kerim bütün çağlardaki bilimsel gelişmeleri bütün tikel unsurlarıyla barındıran bir kitap değildir. Bu, aynı zamanda Müslüman toplumların hiçbir şekilde Kur'andan kopuş yaşamamaları gerektiğini anlatmaktadır.

Nitekim Batı dünyası kilise dogmalarına ihtiva ettikten sonra modern dünyayı yaratmıştı. Akif'in yaşadığı dönem de dâhil olmak üzere modernlik sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel tüm boyutlarıyla düzeyde egemen hâle gelmiştir. Akif'in yaşadığı dönem modern düşüncenin bu zaferini doruklarda yaşadığı bir zaman dilimidir. İlk başta Tanrı'dan kopuş yapmadan modern bilim ve dünyayı inşa eden Batı, süreç içerisinde giderek Tanrı'dan bir kopuş yaşamıştır. “Tanrı'dan kopuş” Batı dünyasında bugün bir “anlam problemi”

şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Akif'in "Kur'an'dan ilhamı almak" sözünün çağdaş düşüncesinin geleceğe projeksiyonunda önemli olduğunu görmeliyiz.

İkincisi, Kur'an'dan ilhamın doğrudan doğruya alınması kaydı, öncelikle İslam'ın tarihsel, kültürel ve birikimsel tecrübesini geçici olarak parantez içine alarak bu bağlamda Kur'an'ın tüm zaman ve mekânları kapsayan evrensel ilkelerine bakmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Tüm İslami birikimleri ve müktesebatı dört boyutlu olarak değerlendirebiliriz. Birincisi, İslam'ın temel metinleri diyebileceğimiz Kur'an ve sünnet. İkincisi, İslam'ın kurucu metinleri diyebileceğimiz ilk dönemde fıkıh, kelim vb. ilimlerde formüle edilen İslam. Üçüncüsü, süreç içerisinde İslam'ın temel ve kurucu metinleri üzerine yapılan yeniden anlama faaliyetleri sonucu oluşan müktesebat. Bu müktesebatlar hiç kuşkusuz yazıldıkları dönemin sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik konjonktürüyle ilişkiye girmiş bir anlama biçimidir. Dördüncüsü ise, Müslüman toplumların tarihsel süreçte ürettikleri pratiklerdir.

M. Akif elbette Kur'an'dan ilham alma meselesinin bu tarihsel ve sosyolojik doğası olan İslami müktesebatı bütünüyle ihmal ederek gerçekleştirilemeyeceğini bilmektedir. Fakat çağdaş düşüncenin iki adımda inşasını öngörüyor gibidir. Birinci adım, Müslüman toplumların her dönemde yanılığdan koruyacak Kur'ani ilkeleri tespit etmek. Belki ikinci adımda önce paranteze alınan tüm bu müktesebatı da devreye sokmak. Bu arada Akif'in "sadece Kur'an yeter" türünden bugün kimi kesimlerce sünnete karşı yükseltelen bir yok sayma tavrı içinde değildir. Her ne kadar burada sünnet kelimesini zikretmese de tüm eserlerinin içeriği dikkatlice gözden geçirildiğinde ve gerek Safahat gerekse yazılarına bütünlüklü bakıldığında bu durum anlaşılabilir. "Doğrudan doğruya Kur'an'dan ilham almak" tavrını önceleyen Akif'in aynı zamanda tarihsel süreçteki müktesebat ve pratiklere de buradan eleştiriler getirdiğini görmekteyiz. Nitekim birçok şiirinde İslam dünyasında kalıplaşmış söylemler, tutumlar, tavırlar Akif'in yazı ve şiirlerinde bir eleştirinin konusu olmaktadır. Burada Akif, çağdaş İslam düşüncesinin sağlıklı bir inşası için öncelikle üzerinde yürüyecek bir yol haritası çıkarmaya çalışmaktadır.

"Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı" mısrası da çağdaş İslam düşüncesi açısından çok önemli problemleri ve bunlara dair çözüm önerisini içinde barındırmaktadır. Özellikle "Asrın idraki" kavramının birbirleriyle ilintili üç

noktayı ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Bunlar; içinde yaşanan asırda insanlığın zihniyeti, insanlığın dili ve insanlığın müktesebatı. Şimdi bunları kısa kısa açmaya çalışalım.

M. Akif'in yaşadığı ve görüşlerini belirttiği asra gelinceye kadar elbette insanlık tarihi bir değişim geçirmiştir. Fakat özelde 15. yüzyıldan itibaren farklı parametreleriyle belirginleşmeye başlayan modernlik denilen olgusal durum Batı'dan başlayarak tüm dünyayı yoğun bir şekilde etkisi altına almıştır. İnsana, dünyaya ve evrene farklı bir perspektiften bakışı öneren modernlik oluşturduğu teori ve pratiklerle dünyanın diğer bölgeleri ve toplumlarını da değiştirmeye başlamıştır. Bu durum aynı zamanda Batı'nın siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal atılımları üzerinden kendilerine psikolojik bir üstünlük de sağlamıştır. Eş zamanlı olarak İslam dünyasında 14. yüzyıldan itibaren başlayan düşünsel durgunluk bir güven bunalımını da doğurmuştur. Hasılı 20. yüzyıla gelindiğinde insanlar zihniyet açısından da bir dönüşüm yaşamışlardır. M. Akif'in temel hedeflerinden birisi de bu değişen zihniyetin kendi müktesebatı ile İslami argümanlar geliştirebilmesidir.

İkincisi, değişen zihniyet ve bakış açısına paralel olarak artık insanların söylem ve dillerin de geçen yüzyıllardan farklılaştığı M. Akif tarafından farkedilmektedir. Üçüncüsü de, bilhassa ilmi müktesebat açısından insanlığın daha önceki zamanlara göre epey yol almasıdır. Batı merkezli gelişen bu bilimsel müktesebatın içeriği ayrıca Akif tarafından sorgulanmıştır. Ancak son kerte de bir çağdaş İslam düşüncesi geliştirilecekse, bunun insanlığın müktesebatını dikkate almadan yapılması mümkün değildir. Dolayısıyla Akif'in şiirinde "Asrın idraki" şeklindeki kavramsallaştırma tüm bunları ihtiva edecek geniş hacme sahiptir.

Fakat burada "Asrın idraki" ifadesinin İslam'ı Batılı paradigmalarda içinde yeniden tanımlama ve oraya yerleştirmeden uzak bir anlam çerçevesini ihtiva ettiğini belirtmeliyiz. Akif de kendi döneminde yaşayan birçok düşünce inşası gibi kendi üzerine kapanmış bir İslam dünyası ve ilim ile yolun yürünemeyeceğinin farkındadır. Ancak şiirleri tümünden dikkatli bir şekilde gözden geçirildiğinde, Akif'in kendi paradigmasının ilkelerine son derece bağlı olduğu görülebilir. Burada Akif aynı zamanda İslam'ın evrensel bir din, perspektif ve değerler silsilesi olduğu düşüncesinden hareketle onun evrenselliğini vurgulamakta ve tüm zamanların zihniyeti, müktesebatı tarafından doğrulanacağını

beklemektedir. Bu bağlamda özellikle müslümanların içinde yaşanılan asırdaki problemlerine odaklanmaktadır.

Mehmet Akif'te İslam Düşüncesinin Sorunları

Akif'in Safahat'ı aslında bir dönemin temel sorunlarına tanıklık etmektedir. Onun çağdaş İslam düşüncesini inşa çalışması, elbette kendi döneminin sorunları üzerinden olacaktır. Çünkü düşünce boşlukta sallanmayıp vücut bulduğu zaman diliminin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. tüm olaylarına değmektedir. Fakat bu Akif'in dile getirdiği sorunların tarihsel şeklinde damgalanmasıyla geçiştirilecek bir durum değildir. Zira Akif'in değinilerine dikkatlice bakıldığında bugün ile neredeyse birçok problemin ortak olduğu görülecektir. Bu durum bir yandan Osmanlı'dan bu yana yaşadığımız modernleşme sürecinin içerikleri ile ilintiliyken, diğer yandan problemlerin sürekliliğine göndermede bulunmaktadır.

Mehmet Akif'e göre "asrın idrakine söyletmek" için gerekli unsurlardan ilki ilimdir. Nitekim bu beyiti takiben Akif şöyle bir tasvir yapmaktadır:

*Kuru dava ile olmaz bu, fakat ilim ister;
Ben o kudrette adam görmüyorum; sen göster?
Kaç ilmiyyeyi aktarda, bul üç tane fakih;
Zevk-i Fikhisi bütün, fikri açık ruhu nezih?
Sayınız hadise var ortada tatbik edecek;
Her bir tane "usul" âlimi yahu bir tek. (Ersoy, 2008: 378)*

Akif öncelikle bu düşünce sorununun bilgi temelli halledilebileceğinin farkında olduğundan ilim kavramına atıfta bulunmaktadır. Bu durum Akif'in yaşadığı dönemde her alanda bir bilgi birikiminin kendisini göstermesinden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan Akif'te bu bilginin temel zemin olması gerektiği "kuru dava" ifadesine negatif göndermelerle belirtilmekte; dolayısıyla hamasetle problem çözmanın imkânsızlığa vurguda bulunmaktadır. Ayrıca bu beyitlerde Akif'in usul âliminden bahsetmesi kanaatimizce üzerinde durulmayı haketmektedir. Usul, özellikle sürekli bilgi iktibasından ziyade, bir ilimde temel ilkeler, yaklaşım ve çerçevesine atıfta bulunduğundan Akif'in bunu öncelediği düşünülebilir.

Mehmet Akif'in Safahat'ında genel olarak ilim, İslam dünyasının kendi kapalı dünyası içine sıkıştırılamaz. Meselenin bir boyutu Batı'nın bilimsel müktesebatı ile temas ise bir diğer boyutu da bilgi birikimlerinin sağlıklı bir şekilde Müslüman toplumlarda temellendirilmesidir. Bu bağlamda Mehmet Akif ilim ve sanat konusunda egemenliğini sürdüren Batı ile teması Akif'in önemseydiği ve altını çizdiği bir noktadır.

*Alınız ilmîni garbın alınız sanatını
Veriniz hem de mesainize son süratinizi
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız
Çünkü milliyeti yok sanatın, ilmin yalnız.
İyi hatırda tutun ettiğim ihtarını demin
Bütün edvar-ı terakkiyi yarıp geçmek için.
Kendi "mahiyet-i ruhaniyye" niz olsun kılavuz
Çünkü beyhudedir ümmid-i selamet onsuz. (Ersoy, 2008: 170-171)*

Akif'in bu mısraları özellikle Batı'da modern zamanlarda ortaya çıkmış ilmi ve sanata yönelik müktesebatın içerilmesini istemektedir. Ona göre evrensel olan, bir milletle ya da topluluğa aidiyetle özdeşleştirilmeyen ilim ve sanat konusunda müslüman toplumların vakit kaybetmeden çalışmaları gerekmektedir. Akif Batı'daki bu ilmi müktesebatın nasıl bir dünya inşa ettiğini Şark ile kıyaslayarak anlatmaktadır.

*Bakım mücahid olan garba şimdi bir kere
Havaya hükmediyor kani olmuyor da yere
Dönün de atıl olan şarkı seyredin; ne geri
Yakında kalmayacakeryüzünde belki yeri
Nedir şu bir sürü fenler, nedir bu sanatlar
Nedir bu ilme tecelli eden hakikatler. (Ersoy, 2008: 225)*

Burada Akif açısından önemli ve üzerinde durulmayı hakeden birkaç nokta vardır. Birincisi, Batı'da dünyevi alanda görülen her alandaki başarıların temelinde ilmi bir müktesebat vardır. Modern zamanlarda bu dünyevi başarıların devamlılığının ilim ile sağlandığının Akif tamamen farkındadır. Şark'ın bu konudaki konumu Akif'e memnuniyet vermemektedir. Üstelik böyle devam

ettiği sürece şarkın yakın gelecekte bir varlığın kalmayacağını üzüntülü bir şekilde belirtmektedir.

İkinci önemli nokta, ilmi müktesebata vurgu yapmakla birlikte bunun kılavuzluğunun Müslüman toplumların kendi “mahiyet-i ruhani” olması gerektiğini savunmaktadır. Akif aslında burada özenle dikkat çektiği şey, Batı ile Müslüman toplumlar arasındaki paradigma farkıdır. Kanaatimizce bugün de çağdaş İslam düşüncesi açısından merkezî konumda yer alan paradigmatik farklılık, aynı zamanda uzun vadede İslam ile diğer medeniyetler arasındaki farkı da belirginleştirecektir. Burada paradigma çok geniş anlamda bakış ve dünya görüşünü tanımlamaktadır. Akif’in buradaki tavrı özellikle 13. yüzyıldan itibaren ilim ve medeniyet yarışından kopmuş olan şarkın ya da İslam dünyasının Batı’da oluşan müktesebat ile karşılaştırmak ve yüzleştirmektir. Bu bir karşılaşma olup aslında Batı’dan aktarmacılık değildir. Diğer yandan Akif Batı’yı taklide yeltenenleri de eleştirir. İlim ve ahlak arasındaki operasyonel ayırımı form olarak Batı’ya öykünmeye rezervler koymaktadır.

Bu karşılaşmada ve yüzleşmede birbirleriyle gerilim ilişkisi içinde olan birkaç parametrenin nasıl bir söylem ve pratik içinde ifade edileceği onun özel problemi gibi görünmektedir. Bunlar; Batı’daki müktesebatı İslam’ın paradigmatması ve dünya görüşü, İslam düşüncesinin tarihsel birikimi (gelenek), Müslüman toplumların zihniyet problemleridir.

Akif geleneksel müktesebatı reddetmemekle birlikte yeni durumun yaratılması üzerinde durmaktadır. Bu durumun yaratılması ya da yeni bir inşa için bir inkılap gerekmektedir.

*İnkılab istiyorum, başka değil hem çabucak
Öne bizler düşüp İslam’ı kaldırmazsak,
Nazariyat ile bir şeyler olur zannetme
O berahini de artık yetişir devletine
Çünkü muhtaç-ı tezahür değil istidadın
Şüphe yok, hakk-ı semuhileri var üstadın. (Ersoy, 2008: 402)*

Akif kelime anlamı itibarıyla inkılap kavramının değişime yaptığı vurguyu içeriklendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Müslüman toplumların acilen değişime olan ihtiyacı dillendirilmektedir. Nihayetinde sadece sözle yapı-

lan değişim iddiaları bir anlam taşımayacağı için değişimin çok boyutlu olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel vb. birçok alanda değişim Akif'in yaşadığı dönemde de görünürdür. Çağdaş İslam düşüncesi tam bu alanda olabildiğince derin değişimlerle birlikte sağlanabilecek, geliştirilebilecek bir fenomendir. Doğrusu bu durum günümüzde de kendisine ihtiyaç hissedilmesi bağlamında görülmelidir. Çağdaş İslam düşüncesinin inşası açısından Akif'in öne sürdüğü bir diğer ana kavram içtihatır.

*Nedir mi? Anlatayım sizde olmayan irfan,
Biraz haya edin öyleyse şaklabanlıktan!
Kilitlidir kapı "ümmi duhat" için amma,
Kıyam-ı haşre kadar ictihad eder ulema.
Evet şeraiti mevcud olunca insanda
Ne kaldı men edecek içtihadı meydanda.
İle'l ebed yetişir müctehid bu ümmetten,
Şu var ki; çıkmalı farday-ı nura zulmetten.* (Ersoy, 2008: 239)

İçtihat kapısının kapanmasına yönelik tartışmalar, modernleşme sürecinde müslüman toplumların Batı karşısında kendilik bilincinin farkına varmalarıyla bir süreklilik kazanmıştır. İçtihat İslam düşüncesini zaman ve değişim karşısında sürece adapte olma imkânı vermektedir. Gerçekleştirilen zihinsel bir harekettir. Aslında Akif'in döneminde birçok ulemanın da içtihat bu makas farkını kapatmak üzere birinci gündeminde yer almaktadır. İçtihat söz gelimi; Ziya Gökalp'in "ictimai usul-i fıkıh" görüşü yanında İsmail Hakkı İzmirli'nin bu konudaki makaleleri, M. Şerafettin Yalçın'ın "ictimai ilm-i kelim" görüşü vb. tüm çalışma ve tartışmalar fıkıhtan kelama kadar birçok ilim dakında içtihat yönünde açılımları göstermektedir. Özellikle içtihat kapısının fıkıh ilmiyle birinci dereceden ilintisi, ictihat kapısının açılması meselesinde gözleri fıkıha odaklanmaktadır. Akif bu ümmetin tarihsel süreçte müctehit yetiştirdiği gibi günümüzde de buna muktedir olduğunu vurgulamaktadır.

Fakat gerek o dönemdeki diğer düşünce insanlarının ve âlimlerinin gerekse Akif'in içtihatı anladığı sadece fıkhi alandaki hükümler değildir. Zira modern zamanlardan itibaren İslam dünyasının çok boyutlu kuşatma altında olduğu Akif tarafından da bilinmektedir ve bu hem İslami ilimlerin tüm branş

larında hem de diğer bilim dallarında bir açılımı gerektirmektedir. Dolayısıyla içtihat tabii, fiziki ve sosyal tüm alanları kapsamı içine almaktadır.

Akif İslam düşüncesinin gelişiminde önemli bir problem olarak atıllık ve tembelliği görmektedir. Özellikle “Mahalle Kahvesi” isimli şiiri bu konuda iyi bir örnektir.

*Mahalle Kahvesi Osmanlılar bilir ne demek
Tasavvur etme sakın görmedim nedir diyecek.
Dilenci şekline girmiş bu sinsi caniler
Bu gündüzün bile yol vermeyen haramiler
Adımda bir dikilir azminin gelir önüne
Zavallı yolcunun kıyar artık bütün gününe (Ersoy, 2008: 101)*

O dönemlerde Akif dışında Müslüman toplumlara dair yapılan tasvirlerin birçoğunda aslında bu atıllık önemli oranda yer bulmaktadır. İşin bir boyutu düşünce ve pratikler açısından değerlendirildiğinde, Batı'nın Rönesans'tan itibaren birçok alanda yaptığı atılımın karşısında Müslüman toplumların zayıfladığı bir gerçektir. Şahsi kanaatimizce düşünsel anlamda İbn Haldun'dan sonra İslam dünyası ciddi bir duraklama içerisine girmiştir. Belki 18. yüzyıla kadar devam eden siyasal ve toplumsal hayat daha önceki düşünsel birikimin harcanmasına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti Batı karşısındaki durumunun farkına varınca, her alanda bir atılım yapmanın gerekliliğinin farkına varmıştır. Akif birçok şiirinde bu farkındalığı belirtmektedir.

Bu bağlamda Akif'in prototipleştirdiği “Âsım” profiline değinmek gerekmektedir. Âsım bir yandan İslam dünyası ile Batı arasındaki ilişkileri kuracak bir prototip olarak ortaya çıkarken diğer yandan İslam dünyası için gerekli olan atılımları sağlayacaktır. Akif'in anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla bu atılımın önemli bir bölümünü de çağdaş İslam düşüncesi oluşturmaktadır.

*Hâle baktıkça adam kahroluyor elde değil;
Bizi kim kurtaracak, var mı ki bir başka nesil?
— Âsım'ın nesli, Hocam, — Nerde! — Hayır, haksızsın!
Gâlibâ oğlana pek fazla bu günler hırsın?*

- *Âsım'ın nesli... diyorsun. Ne uzun boylu hayâl!*
— *Âsım'ın nesli ne münkâd olacak istikbal.* (Ersoy, 2008: 384)

Âsım bir prototip olarak Akif'in Safahat'ında her bakımdan bir ölçü ve dengenin adresi olarak ortaya çıkmaktadır. Kendi içine kapalılıktan da Batı'ya ölçüsüz meyletmekten de aynı anda uzak duran, hem Batı'dan hem Doğu'dan faydalanan, ilmi müktesebata önem verdiği kadar insani değerleri de koruyan, atılıktan uzak kendi toplumundan başlayarak tüm insanlık için çalışan bir şahsiyet olarak konumlandırılmaktadır. Bilindiği üzere o dönemde düşünce insanların bu tür prototipler üzerinden bir düşünce ve gelecek projeksiyonu çizmişlerdir. Söz gelimi; Tefik Fikret'in Haluk'u böyle bir kişiliktir. Âsım ile Haluk karşılaştırıldığında, Haluk'un Batı'nın değerleri içinde kaybolan bir akıbeta uğradığı görülmektedir.

Mehmet Akif'in özenle dikkat çektiği noktalardan birisi, modern zamanlarda bilimsel müktesebatın merkezî olan Batı ile temasın kaybedilmemekle birlikte Avrupa'ya gönderilen kişinin bütün kimlik ve değerlerini kaybetmesidir.

*Al okut, Avrupa tahsili desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhî para ver;
Sonra bir bak ki: Meğer karga imiş beslediğin!
Hem nasıl karga? Değil öyle senin bellediğin!
Sâde bir fuşşumuz eksikti, evet, Ruslardan...
Onu ikmâl ediverdik mi, bizimdir meydan!* (Ersoy, 2008: 150)

Burada Akif'in temel endişelerinden birisi de, çağdaş İslam düşüncesinin böyle öykünmekle inşa edilemeyeceğidir Çünkü "İslam" sıfatının düşüncede "a priori" bir çerçeve çizdiğini ve "İslam düşüncesi" kavramsallaştırmasını anlamlı kılan temel göndergenin İslami paradigma olduğunu Akif farklı yerlerde açık ve örtük biçimde dile getirmektedir. Öte yandan mısralarına yansıdığı kadarıyla bu paradigma ile tenakuz teşkil edecek bir hayat tarzının Avrupa'ya gönderilen öğrenciler üzerinden Müslüman toplumlara aktarımı zaten uzun vadede orijinal bir islam düşüncesi bırakmayacaktır.

Akif'in modern dünyaya ya da modernliğe tümüyle baştan bir ret tavrı göstermediğini görmekteyiz. Bu durum Akif'in çağdaş İslam düşüncesini kendi üzerine kapalı bir çerçeveden algılamadığına işaret eder. Burada onun içinde ince kırmızı çizgi, hayat, dünya ve insanlarla irtibat kurma biçimi açısından paradigmadır. Anlaşıldığı kadarıyla Akif'in paradigma konusunda hassaslığı İslam düşüncesi ile modern düşünce arasındaki ilişkinin sınırlarını belirlemektedir.

O dönemde “İslam dünyası niçin geri kaldı?” sorusuna verilen cevaplarda Batıcılar müslüman toplumların geri kalma sebeplerini bizzat “İslam” olarak görmüşlerdir. Bu, biraz da Batı'nın Aydınlanma'ya giden süreçte “din” ve “gelecek” üzerine geliştirilen yoğun eleştirilerden kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla Müslüman toplumların hem içerik hem de form olarak değişmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Akif ise bir yandan modernliğin paradigmasına rezervler getirirken, diğer yandan modern dünyada yaşanan tüm gelişmeleri ve Batı'nın geldiği noktayı insanlığın o gün için bir birikimi olarak görmekteydi. İşte tam da bu sebeple Akif'in “Kur'an'dan ilham almak” ifadesi bu paradigmaya sürekli göndermeleri ifade ederken, Batı'nın ilmini almak ise insanlık müktesebatına işaret etmektedir. Dolayısıyla Akif'in çağdaş İslam düşüncesinin inşasında binayı ana omurgalarıyla belirleyen şey paradigmadır.

Elbette Akif'in ömrü boyunca ortaya koyduğu fikirler ve “hayatım” dediği Safahat daha derinden incelendiğinde, çağdaş İslam düşüncesini ilmek ilmek işleyebileceğimiz temalarla karşılaşırız. Dolayısıyla bugün İslam düşüncesi üzerine uzun soluklu bir çalışmanın parçası olan bilhassa modernleşme sürecinde Müslüman toplumlarla ciddi çabalar göstermiş şahsiyetlerin analizi gündeme gelmektedir. Mehmet Akif'in de hiç kuşkusuz İslam düşüncesi açısından paranteze alınmayacak bir şahsiyet olduğunu söyleyebiliriz.

Bu minvalde bildiriye sonlandırmadan önce bugün de hâlâ ciddi bir sorun olarak devam eden ve Akif'in farklı bağlamlarla üzerinde durduğu bir konu da “ittihad-ı İslam” meselesidir. İslam dünyasının Batılılar tarafından çoklu tasallutu, sömürgeleştirme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel parçalanma doğrusu İslam düşüncesinin sağlıklı bir eksene oturmasını negatif olarak etkilemektedir. Akif bunu şu satırlarda anlatmaktadır:

*O îmandan velev pek az nasîb olsaydı millette,
Şu üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!
O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...
Nasil “bünyân-ı mersûs” olmamız lâzımsa gösterdi.
Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, târumâr olduk
Nihayet bir deni sadmeyle düştük, haksar olduk. (Ersoy, 2008; 275)*

Akif burada “iman” ve “tevhid” kavramlarına vurgudan sonra ittihad üzerine odaklanmaktadır. O, Müslümanların yaşadıkları çoklu sorunların “iman” ve “tevhid” üzerine derin göndermelerinin tamamen farkındadır. Dolayısıyla ittihad konusundaki temel problem, Müslümanların İslam’a sağlıklı yaklaşmadıklarının bir göstergesi ve sorunlar da onların bir yansımasıdır. Bu durum Akif’in bugün de hâlâ devam eden tartışmalar ortasında Müslümanların İslam’ı yeni bir gözle ele almaları gerektiği yönündeki yaklaşımını işaret etmektedir. Diğer yandan Akif’in “bir sadmeyle yere serilmek”ten bahsetmesi, aslında kendi öz dinamikleri açısından güçlü olan İslam dünyasının, modern dünyadaki ilmi gelişmeler karşısında bir üretimde bulunamamasına da atıfta bulunmaktadır.

Mehmet Akif’in aslında çok büyük hacimde yazılarla ifade edilecek hususları birkaç beyitte ve etkileyici bir şekilde sunabilmesi, onun ustalığının yanı sıra şu iki noktaya atıfta bulunmaktadır. Birincisi, Akif kendi toplumundan başlayarak tüm insanlık için dertlenen bir insandır. İkincisi de onun vurgulu ifadeleri tüm bu sorunları içinde derinden yaşadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ersoy, M. A. (2008). *Safahat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tekin, M. (2020). *İslam Düşüncesinin Çağdaş İnşası-Temel Problemler İçin Bir Taslak*. İstanbul: Mana Yayınları.